

חשיבה בת זמננו ובמכללה:

נירה חטיבה¹, אוניברסיטת תל אביב

המאמר מציג את הגישה של השנים האחרונות של אנשי חינוך בתפיסת ההוראה כמקצוע (profession) ונחלומדות (scholarship). הוא מציג רכיבים לאיפיון "מקצוע" ובודק האם ההוראה מקיימת מאפיינים אלה.

הכשרה מכוונת למקצוע. רכישת גוף הידע והמיומנויות המקצועיות מצריכים תקופה ארוכה של הכשרה ושל אימון מקצועי ותהליך ממושך של סוציאליזציה לערכי המקצוע.

שירות. מקצוע הוא עיסוק המשרת פונקציה חברתית חיונית. לאדם המקצועי יש מחויבות למתן שירות לחברה. הוא משתמש לרווחת החברה בגופי הידע והכישורים שרכש, ושאינם קיימים בצורה מספקת אצל אנשים שאינם מקצוענים.

שיפוט. החיים המקצועיים מתאפיינים בחוסר הוודאות ובאי יכולת הניבוי שלהם. המקצוען משתמש בידע ובמומחיות שלו כדי לנתח בעיות מורכבות ומעורפלות, לשפוט, להסיק מסקנות ולקבל החלטות. החלטות המקצוען, הנעשות בתנאי חוסר וודאות, אינן מבוססות על הימור אקראי אלא מונחות על ידי ידע תאורטי וניסיון פרקטי המצמצמים את מידת האקראיות של ההחלטות.

קהילייה מקצועית. כל מקצוען רוכש, תוך התנסות בעבודתו, ידע מקומי ואישי שהוא מוגבל מעצם טבעו. כדי לשפר את הידע המקצועי והביצועים שלו, המקצוען מסתמך גם על ידע של אחרים באותו מקצוע, הן התאורטי והמחקרי והן הפרקטי. לפיכך, ליצירת זהות מקצועית, הכרחי קיום של קהילייה מקצועית המשמרת את הידע המצטבר והופכת אותו לידע ציבורי והמפקחת על איכות תהליך היצירה של הידע הציבורי.

בעשור האחרון יש נטייה גוברת והולכת של אנשי חינוך מובילים לתת להוראה באוניברסיטה ובמכללה צביון של פעילות מקצועית (professional) ומלומדת (scholarly work). המורכבות הרבה של עבודת המורה במוסד האקדמי דורשת מהמורה תפקוד של מקצוען, הממלא פונקציות מגוונות, ולא רק במסגרת ההוראה בכיתה. ההוראה נתפסת כפעילות אינטלקטואלית היות שתפקוד יעיל של המורה מבוסס על ידע מקצועי, חשיבה, פתרון בעיות ורפלקציה על עבודתו, יותר מאשר על שליטה באוסף של מיומנויות וטכניקות הוראה גרידא.

נירה חטיבה

"להיות מקצועי"

כדי להבין את המשמעות של פעילות מקצועית בהקשר להוראה, יש לזהות את הרכיבים העקרוניים של "מקצוע" או של "להיות מקצועי". להלן מאפייניהם של המושגים האלה², על-פי שילוב של מקורות אחדים בספרות החינוך³.

ידע וכישורים מיוחדים. למקצוען יש גוף מוגדר של ידע וכישורים מעבר לאלה של האדם שאינו מקצוען. האסטרטגיות וההליכים הטבעיים ב"מקצוע" מורכבים מדי לביצוע על ידי האדם הממוצע שאינו בעל הכישורים של המקצוען.

תאוריה. הגוף המורכב של ידע, כישורים ופרקטיקה של המקצוע צומח על בסיס מוצק של תאוריה, שהיא מצדה מבוססת על מחקר ועל בסיס של ידע.

פרקטיקה והקשר לתאוריה. הידע התאורטי הופך להיות ידע מקצועי רק לאחר שהוא עומד במבחן הפרקטיקה, כלומר לאחר שהוא מעוגן בניסיון בשדה. לא כל התאוריות הן פרקטיות. לעתים קורה כי תאוריות שפותחו על בסיס מחקר ואשר באופן אינטואיטיבי נראו מבטיחות מאוד, נתקלות בקשיים בהפעלתן בהקשר המורכב והמסובך של השדה ואינן מביאה לתוצאות המקוות. האדם המקצועי לומד מהניסיון. גוף הידע המקצועי האישי מתפתח, לפיכך, מעבר לידע התאורטי, במהלך אימון וניסיון בעבודה. מקצוענים משנים את הפרקטיקה שלהם באופן תמידי בעקבות תהליכים של צמיחת ידע חדש המביא להבנות חדשות או לנקודות מבט חדשות. וכך, אם כי הפרקטיקה המקצועית אמנם מבוססת על התאוריות, היא משנה אותן בהתאם למציאות ולניסיון.

1. פרופ' נירה חטיבה, ראש המרכז האוניברסיטאי לפיתוח סגל בחינוך, בית הספר לחינוך.
2. שולמן (להלן) מדגיש שמאפיינים אלה קשורים למקצוע בעיקרון אך נשאלת השאלה עד כמה הם מיושמים למעשה. אציין כי קיימות גישות אחרות לאפיון של "להיות מקצועי" שהן שונות מהגישה המוצגת כאן. אנו מקווים להביא באחת החוברות הבאות נקודת מבט שונה בנושא זה.
3. Calderhead, J. (1987). Teaching as 'professional', thinking activity. In J. Calderhead (Ed.), Exploring teacher's thinking. London: cassell educational limited.
Crowin, R. G. (1965). sociology of education. New York: Appleton-Century-Croft.
Rosenholtz, S. J. (1989). Teachers' workplace: The social organization of schools. New York: Longham.
Shulman, L. S. (1998, February). Teaching and teacher education among the professions. The 38th Charles W. Hunt Memorial Lecture, presented at the 50th Annual Meeting of the American Association of Colleges for Teacher Education (AACTE), New Orelans, LA.
שולוק-ברקן, ש. (1991). הוראה ופרופסיה, ירושלים: מכון הנרייטה סאלד.

על ההוראה באוניברסיטה ההוראה כמקצוע וכמלומדות

פרופ' אסא כשר מזהה חמישה רכיבים בהגדרת "להיות מקצועי"⁴:

1. **ידע שיטתי**. בעל ידע שיטתי יכול לפרוש את מפת הידע בתחום ולשלוט בידע זה בכל תחומי המפה. חובבן יכול להשיג ידע מקצועי ממקורות שונים (ספרים, אינטרנט ועוד) אולם ידע זה הוא מזדמן ולא שיטתי. הכשרה מקצועית מקנה ללומדים ידע שיטתי.

2. **מיומנות שיטתית**. המקצוען עוסק בשאלה כיצד יש לבצע משהו. הוא מסוגל לפתור חלק גדול מהבעיות המתעוררות בתחומו באמצעות המיומנות השיטתית שיש לו. אלו הן הבעיות שכבר נמצאו להן פתרונות. ההכשרה המקצועית מקנה למשתתפים חלק ממיומנות שיטתית זו.

3. **השתכללות מתמדת**. המקצוען נדרש לשגרת התעדכנות בידע בתחומו, שהוא, מטבעו, דינמי ומתחדש כל העת. לשם כך עליו ללמוד ללא הרף; אין הוא יכול להרשות לעצמו להפסיק ללמוד. גם אם אינו בשורה הראשונה, בחזית הידע, הוא צריך לדאוג לכך שהפער בינו לבין חזית הידע לא יהיה גדול. כשהפער גדול מדי, אדם זה אינו יכול לפתור בעיות בתחומו, כלומר, איננו מסוגל לתפקד במקצועו.

4. **הבנה**. להבין פירושו להיות מסוגל להשיב על "למה?". למה אני עושה כך ולא אחרת במסגרת הפעילות המקצועית שלי. התשובה ל"למה" כזה היא כללית, עמוקה, מכלילה. ההבנה נותנת למקצוען כלי לפתור בעיות "קשות" שהמיומנות השיטתית אינה מסוגלת לפתור. בעיות קשות הן אלו שהמקצוען (ואולי גם אף אחד אחר) לא נתקל בהן קודם לכן, וכיוון שכך אין להן תשובה או שיטה לפתרון מן המוכן. בנוסף, המקצוען מכיר לא רק את המיומנות, התרגולת/הכלל/ החוק אלא גם את העקרונות שבבסיס התרגולת/ הכלל/ החוק ויודע להשתמש בעקרונות אלה במקרים שאין כלל/חוק מתאימים. ההבנה הנה הנקודה המבחינה ביותר בין החובבן והמקצוען מבין ארבעת הרכיבים עד כה. אם כי החובבן יכול, לעתים, לעשות דברים מקצועיים, הרי אין הוא מבין לעומק מה עומד מאחוריהם.

5. **אתיקה**. האתיקה עוסקת במהות המקצוע והיא המכוונת, מאפיינת ומגדירה אותו. אתיקה הנה סוג של הבנה של "מה זה להיות מקצועי במקצוע מסוים". האתיקה עוסקת ברף של ההתנהגות הראויה הנגזרת מהבנת מהות המקצוע. לאתיקה המקצועית שלושה שורשים:

א. **המקצועיות**. למשל, החובה להתעדכן, לבטא כבוד למקצועיות, נכונות להודות שבתחומים מסוימים של המומחיות לאיש המקצוע הספציפי הזה אין מספיק ידע ויש להעביר את השאלה למומחה.

ב. **הייחוד המקצועי**. ייחוד זה מוגדר על ידי התשובה לשאלה: מהם סימניו המובהקים של המקצוע הזה המבדילים בינו לבין מקצועות אחרים?

ג. **ההקשר החברתי (הקונטקסט)**. שום מקצוע אינו מתנהל בבועה. המקצוען פועל בחברה אשר גם לה נורמות וכללי אתיקה. לדוגמה, ההקשר החברתי במדינה דמוקרטית דורש לשמור על כבוד האדם באשר הוא אדם.

להיות מקצועי בהוראה

האם מקיימת ההוראה קריטריונים אלה למקצוענות? קריטריונים אחדים מתקיימים במלואם — ההוראה היא אכן שירות חיוני לקהילה. למורים מנוסים יש גוף מוגדר של ידע, אסטרטגיות וכישורי הוראה מעבר לאלה של האדם שאינו מורה מנוסה. יש עדויות מחקר המצביעות על התפתחות הידע המקצועי של המורה, ובעקבות זאת מורים מנוסים משנים את הפרקטיקה שלהם באופן תמידי במהלך שנות עבודתם. ההוראה, במיוחד אם נעשית תוך כדי אינטראקציה עם הסטודנטים — בשיטות של דיון ועבודה קבוצתית ואפילו בשיטת ההרצאה המשלבת שאלות של התלמידים, מתאפיינת במצבים של חוסר וודאות הדורשים מהמורה שיפוט וקבלת החלטות לגבי המשך ניהול השיעור.

לגבי הקריטריונים לידע ומיומנויות שיטתיים, אנשי חינוך העוסקים ב"הוראה בחינוך הגבוה" מסכימים כי אכן יש גוף גדול של מחקר ושל ידע תאורטי לגבי הוראה שהוא שיטתי בחלקו, אם כי לא באופן מלא. זהו גוף ידע דינמי ההולך ומתפתח כל הזמן, אך יש עדיין דברים רבים שאיננו יודעים, כמו למשל, איך להבטיח הוראה המביאה ללמידה יעילה של כל הסטודנטים. יחד עם זאת, הכרת הידע השיטתי הקיים, כמו גם הכרת המערך של אותן מיומנויות שעמדו במבחן המחקר והפרקטיקה, הן חיוניות לשם תפקוד מקצועי של המורים.

ואולם מאפייני המקצוענות של רכישת הידע והמיומנויות השיטתיים להוראה טובה בתהליך של הכשרה מכוונת למקצוע ושל השתכללות מתמדת בנושאי הוראה, כמעט שאינם קיימים לגבי מורים בחינוך הגבוה. משום כך, מרביתם לוקים בחוסר ידע ומיומנות שיטתיים ועדכניים בהוראה ובחוסר הבנה טובה של ההוראה. הידע השיטתי וההבנה דרושים למרצים כדי להכיר את הטכניקות והאסטרטגיות המתאימות להוראה בקונטקסט המסוים בו היא מתבצעת, את עזרי ההוראה העדכניים שהוכנו במיוחד לתחום הספציפי שלהם (דגמים, סרטים, תוכנות מחשב), ואת שיטות ההוראה החדישות העשויות לקדם את הלמידה; הם דרושים כדי לדעת איך לשלב בשיעוריהם באופן יעיל טכנולוגיה (כמו שימוש בשקפים ומצגות) או איך לנצל את יכולות האינטרנט באופן מועיל לתלמידיהם, אילו גורמים פדגוגיים לשקול בשעת תכנון השיעור מעבר להגדרת החומר הלימודי, איך לנצל באופן יעיל את זמן השיעור, איך להפעיל את חשיבת הסטודנטים ואת השתתפותם בזמן השיעור, איך להסביר ברור, איך לרתק את התלמידים, איך ליצור אווירה חיובית ומועילה ללמידה, איך להגיב על מאורעות בלתי צפויים במהלך השיעור או על התנהגויות שליליות של תלמידים, איך לצמצם את המתח בין תאוריה ופרקטיקה בפקולטות הפרופסיונליות, מה לעשות עם חוסר מוכנות של התלמידים לקורס (חוסר רקע חיוני), איך להתמודד עם הטרוגניות קיצונית בידע ורכישורים של תלמידים

יזכה לחשיפה ציבורית ובכך הוא יתרום לפרקטיקה המקצועית הציבורית.

וכך, תפיסת ההוראה כמלומדות מתבססת למעשה על מאפיינים אחדים של "מקצוענות" כפי שנוסחו לעיל: השתכללות מתמדת של המורה, רכישת ידע מקצועי, לקיחת אחריות על הביצוע המקצועי והשתלבות בקהילייה מקצועית, עם בניית ההוראה על ידע מצטבר. כלומר, תפיסת ההוראה כמלומדות מקדמת את עיצובה כמקצוע.

4. על פי הרצאה שנתן פרופ' אסא כשר (מופקד הקתדרה על שם לאורה שוורץ-קיפ לאתיקה מקצועית ולפילוסופיה של הפרקטיקה, אוניברסיטת תל-אביב) באוניברסיטת תל-אביב בשנת 2000. ראו גם כשר, א. (בדפוס). אתיקה מקצועית, ב.ג. שפיר, י. אכמו, ר.ג. וייל (עורכים), סוגיות אתיות במקצועות הייעוץ והטיפול הנפשיים. ירושלים: הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית.

5. Shulman, L. S., & Hutchings, P. (1997). *Fostering a scholarship of teaching and learning: The Carnegie Teaching Academy*. Menlo Park, California: The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching.

באותו קורס, איך לנהוג בבעיות של אתיקה של ההוראה, איך לחבר מבחן הוגן ומטלות בית מועילות, איך לציין מבחנים ועבודות באופן הוגן ועוד ועוד. מאפיין נוסף של מקצוענות שחסר בהוראה בחינוך הגבוה הוא קיום קהילייה מקצועית המפקחת על איכות ההוראה ומשמרת את ידע ההוראה. לסיכום, לאור המאפיינים המצויינים לעיל, "הוראה בחינוך הגבוה" כפי שמונהלת כיום, אינה מקצוע במובנו המלא של המושג אלא רק במובן חלקי אם כי משמעותי. בגלל חוסר הכשרה מכוונת ושיטתית, חוסר השתכללות מתמדת וחוסר בקהילייה מקצועית, מורים לא מעטים לוקים בחסר בחלק ניכר מהקטגוריות למקצוענות בהוראה. הניסיון הנעשה כיום בעולם הנו להביא את ההוראה קרוב ככל האפשר למעמד מלא של מקצוע, דרך השלמת החסר בקטגוריות שפורטו קודם. אולם השדרוג המיוחל של מעמד ההוראה באוניברסיטה ובמכללה מכוון להקנות לה יותר מאשר הגדרה כמקצוע — מטרתו להקנות לה גם הגדרה ויוקרה כמלומדות.

ההוראה כמלומדות?

כיום נעשים מאמצים לשכנע את ציבור אנשי הסגל האקדמי לשנות את תפיסתם את ההוראה כ"סתם עניין של שיטות וטכניקות", כלומר, כמורכבת ממימוניות בלתי שיטתיות, לתפיסתה כפעילות מלומדת-מדעית המבוססת על חידושים אינטלקטואליים והמצאות. להלן שלושה תנאים לגיבוש תפיסת ההוראה כפעילות מלומדת-מדעית⁵:
א. **תפיסת ההוראה כתהליך מתמשך של חקר מחד, ורפלקציה, שהיא השתכללות מתמדת דרך מקורות פנימיים, מאידך**

אם המרצים יפעילו כל העת תהליכים של חקר וחשיבה/רפלקציה על ההוראה, הדבר עשוי לשפר את תפיסתם את התלמידים שלהם ואת דרכי למידתם ולהבין איך הם, כמורים, יכולים לקדם את הלמידה. רצוי שהמורים יחקרו את הוראתם ואת למידת תלמידיהם וישנו את הפרקטיקה שלהם בהתאם לממצאים.

ב. **תפיסת אנשי הסגל את עצמם כאחראים לאיכות ההוראה שלהם כמורים, שפירושה לקיחת אחריות על התפקוד המקצועי ועל תוצאותיו**

המורים צריכים להבין איך תלמידים לומדים ולדעת מהן הדרכים היעילות ביותר להשרות למידה. המורים צריכים להרגיש מחויבים ללמד היטב, לעניין ולערב את התלמידים בלמידה ולקדם צורות יעילות של למידת תלמידים. בכך המורים ימלאו תפקיד מרכזי בהבטחת איכות ההוראה שלהם ובשיפור.

ג. **תפיסת ההוראה כבנויה על ידע מצטבר שהוא נחלתה של הקהילייה המקצועית**

הוראה, כמו המחקר, צריכה להיות מעוגנת בקהילייה מקצועית מלומדת עם מערכת סטנדרטים לאורם ההוראה מבוקרת ומוערכת על ידי חברי הקהילייה. כמו במדעים אחרים, ידע ההוראה צריך להיות ידע שנאסף על ידי חברי הקהילייה המקצועית והנבנה נדבך על גבי נדבך. חברי הקהילייה צריכים להתבסס גם על עבודת האחרים ולהחליף בינם לבין עצמם ידע מקצועי. יש להביא לכך שהידע המצטבר